

JULIUS BERENICIANUS HADTESTÉNEK SZEREPE DACIA VÉDELMEBEN.

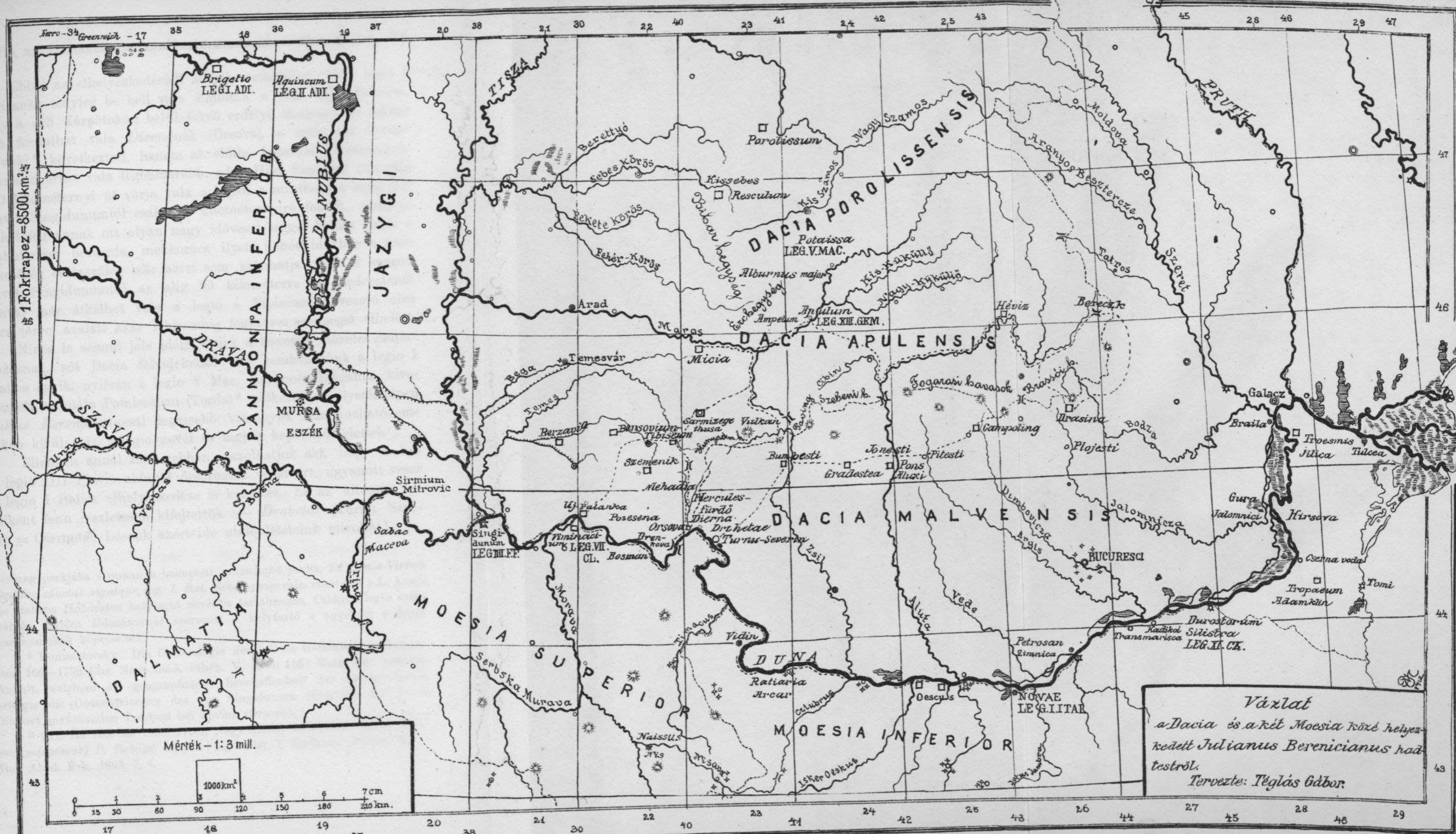
(Negyedik közlemény.)

III. Julius Berenicianus második legiojának: a legio I Italicának felfejlődése és elhelyezkedése.

A legio IIII Flavianak Dacia különböző pontjairól felderített hadállásaiból az adatkészlet nagy hiányossága daczára annak az Al-Dunától Bereczkig terjedő örvonala derülvén ki, már ezzel nyilvánvalóvá lett az is: hogy a Julius Berenicianus parancsnokságába osztott legio I Italica ezen csatárlánczolatlalt arányosan foglalhatott állást.

A legio I Italica ugyanis az aldunai zuhatagokon jóval alul az Olt és a Teleorman torkolata közepére számítható Stekleinnél *Sistov* közelében megépült Novæban állomásozott. 1. Dacia meghódítása előtt valamivel fennebb az *Olttal* szemben *Oescus* (Isker torkolatnál *Gigeni*) és még fennebb *Arca Palánkánál* a Zsil-völgy ellenében épült *Ratiaria* képezék a hadászat súlypontjait. Trajanus reformjában ez a két táborhely háttérbe szorulván, a Duna—Száva—Tisza háromszögében *Singidunum* (Belgrád), majd *Novæ*, lennebb, a délkeleti szorosokra czélozó *Durostorum* (*Silistra*) s még lennebb a *Dobrudgeaban* a, keleti kijárók ellen épült *Troesmis* (*Jilica*) vették át a vezérszerepet. A Domitianus által megteremtett aldunai várövből tehát csupán *Viminacium* (*Kostolac*) maradt meg korábbi minőségében.¹

¹ Ptolemæus Geographiája III, 10, 5. *Durostorum*ba helyezi a legiot. Hogy ez másolási tévedésnél egyéb nem lehet, azt kétségtelenné teszi a CIL III 7591 (Dessau 2295.) amaz oltárköve, mely Stekleinnél napfényre kerülvén, a Bucuresttől É-ra eső *Mora domni* helységben, *Maurocordatus*

Vázlat
 a Dacia és a két Moesia közti helyszínről
 a Julianus Berenicianus hadtestéről.
 Tervezte: Téglás Gábor.

Ebből az elhelyezkedésből következtethetőleg, ha a legio I Italicának tényleg be kell vala hatolnia a régi Felső-Daciaiba, vagy a déli Kárpátokon belül fekvő erdélyi medenczébe, akkor sem fordulhat vala *Diernának* (Orsova), a mint azt Domaszewski¹ következteti, hanem az előtte feltáruló Verestoronyn-szoroson érhet vala leghamarább oda. Hisz Sistovtól Diernáig 400 kilométernyi út várja vala a legiót s minthogy a legio III Flavia Singidunumtól csak 220 kilométernyire feküdt, magától érhetőleg annak ott olyan nagy idővesztéssel kellett volna a csatlakozást bevárnia, mekkorára ilyen nehéz időkben a hadvezetőség észszerűleg már azért sem szánhatja vala el magát, mivel Singidunumtól az alig 95 kilométerre eső Lederatánál (Rava) már átkelhet vala a legio a Tibiscumba vezető első utra térve, azalatt akár Tibiscumig fegyveres segítséget vihetett.

Nincs is semmi jele idáig ennek a követelt előzetes csatlakozásnak, sőt Dacia felvidékeiről sem rendelkezünk a legio I Italica egyik, nyilván a legio V Mac. parancsnokságához kivezényelt katonája Potaissában (Torda)² előkerült s illetéknépen *Julius Berenicianussal* legkisebb viszonyba sem hozható emléken kívül más, a legio nevét és tagjait képviselő lelettel.

Ellenben annál hitelesebben igazolhatjuk azt, hogy a hol a legio III Flavia aldunai őrsorozata véget ért, ugyanott veszi a legio I Italica elhelyezkedése is kezdetét. Ez az állomás — miként fenn részletesen kifejtettük — *Drobetae* (Turnu Severin = Csernetz). Lássuk azért ide utaló leleteink mivoltát!

herceg parkjába s onnan a bucaresti múzeumba jutott. Ez *Genio Virtuti Aquilae sanctae signique leg. I. Ital. Severianae* vala szentelve s L. Annius Italicus Honoratus helytartó nevét is tartalmazza. Csakis a legio székhelyén történt áldozásoknál szerepelt a helytartó s egyebütt a helyi parancsnokok képviselték.

¹ Domaszewsky: Die Chronologie des bellum Germairen et Samalicum 166—175n Chr. Neue heid. Jahrb. V. 1895. 116; Nach der sicheren Anhalt, welchem die geographische Beschaffenheit des Landes bietet, erfolgte die Concentrierung des aus Singidunum (Belgrad) und Nova (Sistov) anrückenden Truppen bei Zieona (Orsova).

² CIL III 889. Az 1859. évben Nagy Mihály szőlőjében: *J(ovi) o(ptimo) m(aximor) D. Re(b)ias m(i)les | leg(ionis) I Ita(licae)*. Torma K. Tud. Akad. Évk. 1863. 7. 1.

1.) A legio I Italica első őrségi vonala Drobotæban.

Már a legio III Flavia drobotai őrségének indokolásánál rámutattunk, hogy a három dáciai útvonal kiindulásául szolgáló Drobotæ, habár katonai célokra a határszélektől való nagy távolsága következtében, berendezve nem is vala, a *M. Claudius Frontot* és hadait megsemmisítő jazyg-germán népszövetség elhatalmasodásával a prédálásra szétosztott guerilla-csapatok egyik keresett célpontját képezé. Nemcsak itt kecsgettette bő zsákmánylás a támadókat, hanem az Olt-torkolathoz vezető úton *Pelendava* (Craiova) és Romula (Recka) s a dunai hídon átkelve a Ratiaria (Arcar Palanka) és Oescus (Gigeni, az Isker torkolatban) virágzó városok környékükkel együtt mind nagyban csábíthatták a portyázókat.

A mentő csapat itt is csakúgy megkéshetett, mint Sarmizegetusában s épen azért kétszeres gondot igényelt ez a fontos útesomó, mint a honnan a fékevesztett jazyg-germán portyázók a Vulkán-hágón át Sarmizegetusára s onnan a Maros terére szintén könnyű szerrel átsaphattak. Bizonyára az előző idők keserves tapasztalatai nyomán avatta Drobotát is Julius Berenicianus a Dacia felsegélésére mozgósított legio III Flavia keleti szárnyává, s ugyanezen tapasztalatok birhatták arra szintén, hogy a társul osztott legio I Italica őrállomásainak keletre vivó sorozatát ugyancsak innen indítsa meg.

De a mit ma a Daciára vonatkozó hadi események szélesebb perspectivájával, s igazoló leleteink kiterjedt sorozatával egészen természetesnek ítelhetünk, az négy évtized előtt még a legkiválóbb kutatókra is rejtélyként hatott. Így a Julius Berenicianus parancsnokságáról még nem értesült *Hirschfeld Ottó*¹ is nagy meglepetéssel fogadá 1873-iki epigraphizáló körútjában a Turnuseverinben eléje tárult bélyegnyomatokat. De miután azok helyi származását Boliac Cæsar ásatásai kétségen felülivé

¹ Hirschfeld Otto: Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptio-num Latinarum vol. III. aus Dacien und Mæ sien. Sitzungsberichte der phil. hist. Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften Wien. LXXVII köt. 1874. 426 l.

tevék, a LEG · I · ITAL eme bélyegeit¹ ép úgy építkezési anyagszállítmány termékeinek vala kénytelen nyilvánítani, mint a Herculesfürdőben annyira kirívó mœsiai bélyegekkel s különösen a legio IIII F. f bélyegével is tevé.

Csakhogy a Drobeta nevével (DRVBETA) az Al-Dunán jóval kívül a 80 kilom. következő *Aquœig*, Praovo mellett utóbb beigazolódott helyi téglagyártás és kiterjedt kereskedelem erre is csakhamar meghozá a czáfolatot.² A hol t. i. messzi földről keresett téglagyártással üzérkedett a város közönsége, ott valóban érthetetlen lesz vala a 364 kilom. eső Novaeből eszközölni a téglaszállítást, főleg ha azt is meggondoljuk, hogy ilyen rakodmányokkal ekkora távolságra, pláne a vízfolyás ellenében alig lesz vala gazdaságos a kereskedelem s hogy a legio illetén üzérkedése amúgy is ki vala zárva.

A legio I Italica tehát csakis Julius Berenicianus hadtestével kerülhetett Drobetæba s bélyegleletei attól a vexillatiótól származhatnak, mely a parancsnokság másik legiojának: a legio IIII Flaviának örvonalát hivatva vala a dél Kárpátok alján Kelet felé tovább kiegészíteni. Helyrajzi buvarlatainkkal ugyanis a Kosutza és Motru völgyeit ÉK irányban harántoló s Bumbestiből a *Zsil* szurdukját, vagyis az onnan a hunyadmegyei *Izskronyjig* vezető s csakis az utolsó két évtizeddel járhatóvá vált szorost a Vulkán hágóján elkerülő útból még egy más, kiválóan hadi ezélokra tervezett havasalji utat sikerült megállapítanunk.

A szóban 'forgó' útvonal észleletünk szerint Bumbestinél ágazik ki a *Vulkánra* irányuló főútból s a déli Kárpátok gerincéhez lehetőleg a terepviszonyok által megengedett közelségben úgy irányul kelet felé, hogy az akkoriban járható nyergek mindenikéhez egy-egy mellékággal csatlakozhatott. A rész-

¹ Hirschfeld O.: Sitzungsber. der Akademie Wien. LXXVII. p. 412. Immen Ephemeris epigraphica II. 465 s CIL III 8073. Boliac Cæsar házában. Most a bucuresti N. Múzeumban.

² CIL III 14215¹³. Radujevac közelében eső *Praovo* thermainal Negotinban. CIL III 1642. Téglás G.: A rómaiak kereskedelmi hajózása Pannoniában. (A dunai hajózás eml.) Mérn. Építész-Egyl. Közlöny. 1911. 36. füzet. 503. l. Különleny. 71.

letesebb tanulmányt igénylő s a hegyes tájakon a helyi értelmiség támogatásával is igen nehezen bejárható havasalji útvonal a limes utak típusával hat a kutatóra s miután Dacia meghódítása előtt ily mélyen nem nyomulhattak a rómaiak, s a rendes viszonyok közt arra ott szükség nem lehetett, felfogásunk szerint a marcomann háborúkkal érvényesülhetett ennek a Zsil szorosától az *Ojtoz* szorosig követhető limes útnak katonai szerepe.

Hogy a Bumbestiből DK-re a Gilor, az *Amaradia* völgyfejekén át az Oltig terjedő mellékútszakasz katonailag összefüggésben állott a Drobetaeből Bumbestibe s onnan a Vulkánon át Sarmizegetusába és Apulumba irányuló fővonallal, arra nézve a legnyomatékosabb bizonyítékokat épen a helyőrségi documentumokban bírjuk. A *Bumbestiba* bélyegeivel s 201-beli vár építkezésével¹ emlékezetes s egész Diernáig (Orsova)² szétosztott ezeres cohors (cohors miliaria Brittonum) legszélső keleti állomását a Rinniktől délre *Boroneais*nál mutatkozó CORSMB bélyegben³ jelölhetjük meg. Ezt t. i. egész jogosan *co(h)ors m(iliaria) B(rittonum)* olvashatjuk.

Ha tehát Drobetában a szóban forgó hegyi út kezdő állomásán mellőzhetetlennek találták a legio I Italica állomását, bizonyos, hogy annak őrszemei a Bumbestiből DK felé a Gilor és Amaradia völgyek fejein át Jonestiből az Oltig constatálható limes utat szintén behálózhatták. Sőt ott kellett egy ilyen őrségnek állnia Bumbesti—Jonesti közt az *Oltetzu* völgyén a már nevével várat jelentő *Gradistean*nál is. A legio I Italica havasalji lánczolatának keleti szárnyát ugyanis az Olttól jó távra hitelesen documentálhatjuk, sőt ezenkívül még egy dunaparti őrvonalra is nyomatékos utalással rendelkezünk.

Mínthogy pedig a Kárpátalji őrvonallánczolatainak csakis

¹ Toilescu: Fouilles et recherches archéol. en Roumanies. 1900. p. 138. CIL III 14. 485.

² CIL III 80740. Böhm Lenárd: Alterthümer längs der Donau von Pancsova bis Orsova. Auszug von Kubitschek. Arch. epigr. Mitth. IV. (1880) II. füz. 174. l.

³ Toilescu. Arch. epigr. Mitth. XIX. 84. Lásd Cichorius, Die Auxiliartruppen Pauly—Wassowa Real Encyclopædie 1899. Külön lenyomat 16.

két szélső tagjára igazolhatjuk a leg. I. Italica vexillatióit, fel-fogásunk érthetőbbé tétele kedvéért ejtsük el az Olt verestoronyi nyilatában egyelőre a tárgyalások fonalát és térjünk át a déli örvonalra. Ott t. i. annyi állomást igazolnak leleteink, hogy azok segítségével az északi lánczolat nagy hézagát is pótolhatjuk.

B) A legio I Italica dunamelléki őrszolgálatára Drobetától a Szereth torkolatáig.

Drobetæból a legio I Italicát Julius Berenicianus kettős rajvonásban állította fel, úgy látszik, a déli Kárpátok homlokterében és az onnan délre futó utak átkelőinél. Ennek a déli lánczolatnak Drobetából az Oltig terjedő szakaszon nem rendelkezünk még biztos emlékével. Miután azonban onnan keletre a szomszédos őrségek is beigazolhatók, egészen valószínű, hogy a nyugati szárnyat a mai Kis-Oláhországban a Duna balpartján haladó katonai út fontosabb pontjain legalább két közbeeső vexillatio őrizte Celei-ig, a hol a leg. I Italica első őrségét képesek vagyunk hitelesíteni.

1. Celei, mint a legio I Italica őrségi állomása.

Az Oltnak a Dunához közelítő torkolatában a verestoronyi út Romulatól (Recka) egyenesen délre az alsó mœsiai átkelőnek vágott, míg a vízfolyáshoz közelítő örteret még egy belső vicinális út követte Izlasig, a mi a szláv nyelvben szintén átkelőt, kijárót jelent. *Celei*, a főút balparti kikötője s a Dacia centrumába vezető verestoronyi út alapállomása. Ellenpárja a túlparti Frigeninél *Oescus*. Ez Trajanus katonai reformjával ugyan elveszté legióját; de kiváltságos városi mivoltában fejlett kereskedelmével és polgárságával a jazyg-germánok elhatalmasodásával annál sürgősebb védelmet igényelt, miután veteranus coloniája csak oly kevéssé vala képes ilyen tömegek támadását elhárítani, mint a Sarmizegetusaéről fennebb megállapíthatók. A legio I Italica gondossága tehát annyival sietősebb lehetett Celeiben, mivel a túlparti Oescusból az ott mutatkozó *Quadri-*

*vium*¹ szentélyből következtethetőleg négyfelé sugárzott szét a közlekedés. Valamivel fennebb Lom Palánkánál Almusból² délre Serdicaba (Sofia) a *Municipium* Montanensiumot (Kutlovica) érintő s az Isker járhatatlan sziklacsatornáját Enicától,³ *Tlancenenak*⁴ a tetőre kapaszkodó úttal is kapcsolatban állott Oescus. Sőt Oescusból még egy rövidebb út vezetett DK felé a Traján-kapuhoz s onnan Philippopolisba. Ezen az úton a Balkán kaptatója alatt, miután a Viust (Vid) vizét Brestnél áthidalák Giridavaban (Pelisat) a Balkán alján a *vectigal illyricum* stációval jelzi a határt.

De *Oescus*ból még rövidebb és egyenesebb kapcsolat indult DK felé Brestnél a Viust (Vid) keresztezve *Giridava* (Pelisat) irányában. Itt a Balkán alján az illyricumi *vectigal* vámstációja és *nationalis aultus* állott. A *vectigal illyricum* stációján ugyanis Jupiterrel együtt a többi *giridavai* isteneknek és istennőknek nehéz betegségből fellábadva áldozott a dunamelléki *Dimus* (Oresa) *statio contrascriptora*.⁵

Giridavából (Pelisat) D-re Lovec érintésével az Asimus (Osma) fejenél a Trajan kapun át a *Sermius* (Mojema=Gyopsa) völgyére, majd Mahallától egyenesen Philippopolisba vezetett

¹ CIL III 12. 349 Gigeniben (Oescus :

Q V A D r
I V I S Quad(r)ivis

Dobrusky Sbornik II. p. 43.

² CIL III 14208. Nemesi Aug(usto) kezdetű oltára.

³ CIL III 13723. Enicából az útfelügyelő *beneficiarius consularis* oltára 222—235 közt Severus Alexander korából képviseli a Balkánra vezető elágazást.

⁴ CIL III 12520. Tlaučene vagy Klancenenél Constantinus és Licinus császárok nevével mérőföldszlop. D [l. n] N(ostrorum) | Con | stantino | et Licino | Aug(ustorum) Crispo Constantino et Constantio nostris [a] b

⁵ CIL III 12399. Škorpil Károly másolatáról *Pelisatból*. J(ovi) o(ptimo) m(aximo) ceteris[q]ue diis deabusq(ue) Giridavens(ibus) Memor Aug(ustorum trium) n(ostrorum) ser(vus contra) se(riptom) stat(ionis) Dim(ensis) gravi va(l)etudin(e) liberatus. = A jóságos magasságos Jupiternek s Giridava többi istenének és istennőjének három császáruk emlékére az ők szolgájuk a dimusi határ-vámállomás ellenőre súlyos betegségből felgyógyulva áldozá.

az út. Thracia fővárosát tehát a Vede völgyén netán elhatalmasodott guerilla csapatok közvetlenül fenyegethették.

Oescus elővédjét az Olt—Duna szögletében eső Celeinél, tehát nem vala indokolatlan ebben az izgalmas időszakban külön is megerősíteni és Julius Berenicianus parancsnoksági körébe beilleszteni. Ennek tanubizonyságául minősítjük a legio I Italica egyik *Probus* nevű centuriójának oltárát. Nagyon is beillett ide a legio I Italica ama vexillatiója, melynek *Probus* nevű századosától épen egy győzedelmet jelentő Jupiter *dolichenus*-oltár¹ maradt reánk. Oly sokáig állomásozott a legio-osztály Celeiben, hogy még veteranusai² is kedvet kaptak az odavaló telepedésre.

A legio V Macedonicától jelentkező síremlék vagy az első századra tartozik, a mikor tán már Vespasianus *Oescus*-ba³ helyezte volt a legiot s az onnan hadakozott Decebal ellen; vagy Trajan dák háborúit képviselik Celeiben. A legio signifere⁴

¹ CIL III 14,490 Celeiből, most a bucaresti N. Múzeumban :

I OM DOL	J(ovi) o(ptimo) m(aximo) Dol(ichan)
PROBVS	Probus
7. LEG TEA	(centurio) leg(ionis) et A-
POLLONIA	pollonia
EIVS V · S	eius [coniuj] v(otum) s(olverunt)

A jóságos magasságos dolichebéli Jupiternek Probus a leg(io I Italica) századosa és Apollonia az ő neje fogadalmukat lerótták.

² CIL III 14491 Celeiből, most a bucaresti N. Múzeumban. G. Crispinus Firmus G. fia (a pamphytiai) Aspendusból, mint a leg. I. Jul. veteránusa nejeinek: Aurelia Severának és unokatestvérének P. Aurelia Primitilla Severának síremléket állított.

³ A legio V Macedonicának oescusi állomásozására becses chronologiai újmutatást képvisel az a síremlék, melyet épen Domaszewski közölt először Die Beneficiarposten 189. lapján 212. jegyzetében. Itt t. i. a katonai szolgálatot meg militaritall örökök meg, miként Mainz (Mogintia) legrégibb katonai emlékei mutatják. *L. Septimius C.* [f] mi[les] leg. V. Mac. vex. a. LX. militar(it) a(nnos) XXX. h(ie) s(itus) e(st).

⁴ CIL III 14492 most a bucaresti N. Múzeumban. Felül a signifer álló képe, oldalt M. A. Tocilescu magyarázata szerint m(ilitavit) a(nnos) XX. Fouilles et recherches XX. archæologiques en Roumanie 1900. p. 189. Ez a forma az első század mintáját követi. A szöveg így szól: G. Phi-

akkor halálozhatott el épen, a mikor a mozgósított legio átkelt a Dunán s így a marcomann háborúkkal legkisebb viszonyban sem állhat.

S hogy a *legio I Italica* tényleg cordonne-szolgálatot teljesített a Duna balpartján s a feltétlenül Daciához tartozó *drobetae-celei* őrvonal tovább is folytatását nyerte, annak igen meggyőző bizonyúságlevelét találjuk lennebb a Vede torkolatánál. Lássuk ennek mibenlétét.

2. *Petrosan (Reka) a legio I Italica őrségével.*

Az Olt torkolatától 85 km távolságban a szintén balparti *Petrosánnál* a Reka nevű romból elékerült LEG · I · ITAL bélyegnyomatok¹ jelzik a dunamenti őrvonal további láncszemét. Ez az őrség határozottan *Novae* (Steklen) fedezésére szolgálhatott s arra az útra czélozhatott, mely Pitestinél a Verestoronny és a Töröcsvár-hágó felé ágazott tovább s melyen a daciai véderő szétrobbantása után a jazyg-germán portyázók Alsó-Moesia belsejét fenyegethették. Hiszen 172-ben, közvetlen M. Claudius Fronto levágatása után még Dalmatia fővárosát, *Sulonát* (Spalato)² is nyakra-főre erősítették s a rémület oly általános vala, hogy Thraciának a dunamelléki népmozgalmak tűzvonalán messzi kívül eső fővárosát, Philippopolist sem merték várfalak³ nélkül hagyni. Bezzeg nagy hasznát is látta a

lippicus | Q. f. Mæ. Edessa | signifer feg. V. vit (et) annos XXXX | h(ie) s(itus) e(st) ex tes(tumento) f(aciendum) ius(sit) | cher(es) f(aciendum) c(uravit) Arbitr. | Antonini Arfienti et Titi Coriari.

¹ CIL III 12522. Petrosanról. Tocilescu Archæol. epigr. Mitth. XIV. p. 15.

² CIL III 1980. Spalato . . . vexillationes leg. [II. Pia] et III Concordiæ ped(es) CC. A leg. II és III Concordia vexillation 200 lábnyi falat emeltete. A CIL III 1491 . . . muri p(des) DCCC inturr(is) una. 800 láb falat egy bástyával. Közöltem Hadt. Közl. XI. 1911. évf. Külön lenyomat 10. l. 4. és 5. jegyzet.

³ CIL III 7409 (= 6121. Ephem. epigr. IV. n. 128. A latin és görög nyelvű tábla latin fele: *Imp. Caesar M. Aurelius Antoninus [aug. germanicus] imp. V. cos. III. P(ater) p(atr)ia(e) murum civitati Philippipolis (dedit). | [c. Pantulius Gra]pticus leg(at)us aug(usti) faciendum curavit.*

város csakhamar *C. Pantuleius Grapticus* helytartó gondosságának, a mikor alig pár esztendő múlva a Dacia határaitól elzavart kostobocák képesek valának Thracián, Macedonián át Achaiáig (Görögország)¹ portyázni, sőt valószínűleg ők valának azok a *confines hostesek* is, kikkel Julianus, későbbi császár Dalmatia helytartójaként 175 6-ban életírója² szerint harciba keveredett.

S hogy az Al-Duna mellékre szépen beigazolódó őrvonal mennyire szükséges vala, arról a Timok forrásainál Felső-Moesia és Dalmatia összeszögellésében legutóbb szintén egy bizonyosságlevelet nyertünk abban a sírkőben, melyen egy alig 18 éves ifjút szülei szintén a *jazyg-germán* betörőkkel azonosítható latronesek áldozataként gyászol. (A latronibus interfectus.)³

A Drobetától Celein át Petrosánig hézagossága daczára elég marcansul kidomboruló csatárlánczczal tehát a Timok forráséhoz hasonló becsapások megismétlődését volt hivatva a legio I Italica a két Mœsiától elhárítani. S az őrsorozat hasonló módon tovább folytatódott a Duna balpartján, mert ime egészen lenn a deltavidéken még egy tagját igazolhatjuk az őrvonalnak.

S a kostobokok garázdálkodása, úgy látszik a dardanokat is

Marcus Aurelius a germanicus titulust 172-ben vette fel az V-ik imperatori acclamatiót már a sarmizegetusai (1450. szám) hála-emlék is tartalmazza. *C. Pantuleius Grapticeus* helytartó nevét a CIL X 6265 Fundusból s az ostiai téglalap 140-ből (CIL XIV 246.) említi.

¹ Heberdey, Der Einfall der Kostoboker in Griechenland und die Abfassungszeit der Perigese des Pausanias. Archæol. epigr. Mitth. XIII. 1890. 189. l.

² Vita Juliani 1, 9.

³ Patsch Károly: Archæol. epigr. Untersuchungen zur Geschichte der röm. Provinz Dalmatien V. Wissenschaftl. Mittheil. aus Bosnien und der Hercegovina. Redig. von Dr. Moriz Hoernes. Wien, 1902. VIII. Bd. Eine Inschrift aus den Timohthale 123: *D(is) M(anibus) [A(urelius)] M[a]rcu[s] vixi[t] ann[is] XVIII a latron[i]bus [i]n[t]erfec[t]us]. Au[r(elius)] Eutyche[s] e[st] Sex[tili]a Frou[ti]na [f]i[li]o b[ene] m[eventi] p[osuerunt].* — A rablóktól legyilkolt fiuknak Aurelius Marcusnak XVIII évet élt Entychus és Sextila Frontina jól megérdemelt síremléket állítottak.

lázadásra bátoritá s Patsch nem egészen alaptalanul szintén bennük, mint szomszédos lakosságban keresi azokat a *confines hosteseket*, kik ellen *Julianus*,¹ a későbbi császár, Dalmatia helytartójaként épen 175/6-ban az életíró szerint, háborúba szállott.

De a legio I Italica celei—petrosani örvonalától nem nagy távolságban Felső-Moesiának a Timok forrásához szögellő határán tényleg vagy a hegylakók bátorodtak rablásra, vagy a Drobeta—Herculesfürdő közti vonalon beigazolódó *jazyg-germán* portyázók szintén megörökíték magukat. Úgy kell lenni, hogy az ellenségeskedéstől mentesnek képzelt s a marcomann háborúk szomorú tanulságai előtt mérsékelt védelemben részesített Timok-torkolatnál egy vakmerő guerilla-csapat épúgy megsarczolhatta a vidéket, mint az Drobetæ vidékéről beigazolhatók.

3. *A legio I. Italica szerethtorkolati őrsége.*

Petrosánon alul a Duna áradványos balparti szegélye kiágzásainak szövevényével meghiusitá a leg. I. Italica őrségeinek felderítésére vonatkozó kísérleteinket. A Galaczig kereken 400 kilométerre tehető partvonalat pedig sehogy sem hagyható ki a legio I. Italica szóban forgó hadirendjéből. Világos ujjmutatás erre nézve mindjárt a Szereth torkolatában bemutatandó állomásunk. A partvédelmet sehogy sem nélkülözhatték a máig használatos olyan átkelő pontok, mint a Sístov alatt alig 60 km-re következő *Giurgiu*, *Sexanta Pristina* (Rustsuk) átellenében. Ép úgy nem maradhatott őrizetlenül az onnan 60 km-re következő Argyes-torkolat *Transmarica*-val, a mai Tutrakánnal szemben. Ilyen őrséget nem tétélezhetünk fel 52 km-rel alább, a Dumbovicza beömlési pontjánál sem, habár a jobbparti Durostorumban (Silistra) állomásozott is a leg. XI. Claudia. Ezt a

¹ Vita Juliani 1, 9: inde Dalmatiam regendam accepit eamque a *confinibus hostibus* vindicavit. (Innen Dalmatia kormányzását átvéve tartományát a határszéli ellenségtől megszabadítá.) Domaszewski, Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum 166—176 n. Chr. (Neue heidelb. Jahrb. V. 125 Amm.) ezeket is a marcommanok egyik harácsoló csapatának minősíti, mely «westlich von Singidunum etwa bei Mursa durchgebrochen ist».

legiót ugyanis Alsó Moesia belső szolgálati ügyei annyival zaklatóbban igénybe vehették, mivel a Daciába rendelt leg. V. Mac. területén felül most már a Julius Berenicianussal mozgosított leg. I. Italica helyőrségeinek gondozása is teljesen rászakadt.

És nem igen maradhatott ki a legio I. Italica őrvonalából az a 125 km-es partvonal sem, mely a Silistrával átellenben kezdődő *Borcea* nevű folyamát Hirsóváig követi és közönkint igen alkalmas támadási támpontot kínáló magaslatokat alkot. Ilyet látunk mindjárt Silistrától 40 km-re Otthinánál s onnan 45 km-re *Csernavodával* szemben Fetescinél, honnan a dobrudgeai vasút híres I. Károly hidja kezdődik s melyet a Duna nevezetes könyökhajlata következtében minden időknél egyik nevezetes stratégiai pontjává minősített a helyalakulás. Csernavodától 51 kilométernyire, *Hirsóvíval* szemben a *Borcea*-ág visszatér ugyan a Dunához, de annál számosabb elágazás következik Galacig s a délkeleti Kárpátok szorosaival kapcsolatos *Jalomnica* torkollik be. Itt tehát a terepalakulás a legio I. Italica újabb őrségét igényelte. Mindennek azonban hire-hamva sem mutatkozik. Hasonlóképpen nélkülözzük az útbaigazító leleteket a 73 km-rel alább következő Brailánál s csakis 20 km-rel lejjebb *Galac*, illetőleg a Szereth torkolatánál 3 km-rel D-re eső *Barbosi*, más néven *Gertina* őrizte meg az általunk feltételezett balparti őrvonal bizonyítékát.

Itt Cornelius Firmus, a legio I. Italica egyik centuriója Marcus Aurelius és Lucius Verus társceszázarak üdveért, győzedelmeért és egyetértéseért áldozatot mutatván be, ez az oltár M. Claudius 170-re eső katasztrófáját jó egy esztendővel megelőzi.¹ A 169. esztendővel ugyanis L. Verus elhalálozott.² Ha

¹ CIL III 7514 (= 778) még 1837-ben kiásta volt *Scolesco*, ki Jassiba a természettudományi társulat gyűjteményébe vette. Onnan közli Tocilescu: *Dacia mainte de Romani* 1880 p. 96 Schuckhardt Károly másolat szerint . . .] pro salute] et Victor[ia] et concordia Marci Aureli Antonini et L. Aur. Veri imperatorum *Cornelius Firmino* Centurio leg. I. Ital. dram posuit. = M. Aurelius és L. Verus császázarak jóvoltáért és győzedelmeért *Cornelius Firmino* a leg. I. Ital. századosa oltárt állított.

² Alfr. von Domaszewski: *Die Chronologie des bellum Germanicum et Sarmaticum* 168—175 n. Chr. Neue heidelberg. Jahrbücher V. 114. I.

tehát már 169-ben a legio I. Italica egyik vexillatiója Gertinában őrseget tarthatott, ezt nem értelmezhetjük másképen, mint hogy a legio I. Italicát mindjárt a legio V. Macedonicának Dacia-ba áttelepítettése után a Duna balpartjának fontosabb átkelőihez szólitották a hadi események. Topografaiilag ugyan ez a vonal a Durostorumban (Silistra) feküdt legio XI. Claudióra tartozott volna; csakhogy annak szolgálati terheit a legio V. Macedonicától rája maradt szomszédos *Dobrudgea* megkészezevén, úgy látszik már M. Claudius Fronto levágotását megelőzőleg a *legio I. Italica*ival siettek a Dunának igen gyér helyőrséggel rendelkező balpartján a hajózás és átkelés bátorságosítását fokozni. Ezt igényelhetette a folyvást erősebben fenyegetett Dacia északi széleire összpontosított nagy haderő élelmezéséből és felszerelési szükségleteinek ellátásából támadt rendkívüli szállítások biztosítása is.

Bármiként állott lett legyen is a dolog, annyit a barbosini oltárkö segítségével kétségtelenül konstatálhatunk, miszerint a *legio I. Italica* már 169-ben vexillatiókkal örködött az Al-Duna biztonsága felett. Ezt az örködést Julius Berenicianus parancsnoksága még intenzivebbé és kiterjedtebbé tevé s a mi azelőtt tán csak egyes pontokra szólólag történhetett, mostantól fogva innen Drobetaétól Galaczig terjedő rendszeres cordonne-szolgálatná alakult.

A mikor tehát a déli őrvonal arczatát a töredékes adatok mozaikjából ily módon meglehetősen egészsze rekonstruálhatók, ezzel egyúttal az északi, vagyis a Kárpátalja felső őrvonalra vonatkozó következtetésünk hitelképessége is erős támasztékot nyert. Lássuk azért annak a Verestoronyi-szorosban Jonestinel Pons Aluti közelében elejtett fonalának tovább fejlődését lehetnek.

Ann. 2. Az életírók adataiból megállapítá, hogy 167/8 telén a két császárnak a pannóniai harcztérről Rómába való visszatérését sem a *Vita Marei* 14, 8., sem a *Vita Veri* nem említik. Ép úgy nem szól a 168-beli római elutazásról sem.

C) A legio I. Italica kárpátalji őrvonala a Verestoronnytól az Ojtozi-szoros kijáratáig.

Az a havasalji út, melynek nyugati szárnyát Drobotæből ÉK felé Bumbestibe, a Vulkán-hágó aljáig s onnan DKK-i irányban Gradisca castellum érintésével a szebenmegyei havasokból kifutó völgyeken keresztül Jonestiig elkísérhettük, az Olton túl keletre sem szakad meg. *Boroneasa* közelében a Verestoronny-szoros déli kapuját s az Olt-völgy hadi útját elhagyva, a fogarasi, brassói havasok alján igyekszik az egyes hágók, nyergek ereszkedőit megközelíteni. Pitestinél, Tirgu Vestinél, Plojestinél megannyi elágazást vehetünk észre, melyek a meddig csak tarthat a nyári forgalom, úgy látszik őrzőjáratokat segítettek a határhegység rengetegei alá. A terepviszonyok nehézségei nem engedék meg ennek a hadtörténelmileg nevezetes havasalji útnak behatőbb tanulmányozhatását. Annyit azonban konstatálhatunk, hogy Pitestitől két ággal kapcsolódik az Argyes és a Dimbovica felé. A Dimbovica mellől a Töresvár-hágón a Barcaságra érkező útvonal castellumát Rozsnyónál¹ már sikerült is felderítenünk s meg vagyunk győződve, hogy a további vizsgálódások egészen más világításba helyezik Dacia keleti felének védrendszerét, mint a hogy azt eddigi hézagos adataink után feltételezhetjük.

Ime itt is *Cîmpolung* városnál a mi Zidovinánkra emlékeztető *Jidova* nevű castellumban bírjuk a túloldali Rozsnyó Erdenburgjának párját. Ez a castellum bizonyára részes vala a leg. I. Italica őrségeiben, csak hogy a kincskeresők értelmetlensége itt is megsemmisíté az irodalmilag értékesíthető emlékeket. A Tocilescu Gergely² által a bucaresti Nemzeti Múzeumba szállított bélyeges téglák érdekes curiosumoknál ez idő szerint még nem egyebek, de hadászatilag semmi tájékoztatót nem nyújtanak.

A cimpolungi Jidova téglái s a szilárd szerkezetű castellum

¹ Téglás G.: Tanulmányok Dacia délkeleti hadi szervezetéről. A rozsnyói táborhely (Erdenburg). Érték. a történettud. köréből. XIX. 5. sz. Négy rajz. 1901. 1—37. l.

² *Tocilescu*: Arch. epigr. Mitth. XIV. p. 15 s CIL III. 12538 és 12532.

állandó helyőrségi állomásnak minősül s a rozsnyóival együtt annak az aldunai birodalmi útnak irányát jelölik meg, mely Alsó Moesia fővárosából Novæból (Sistov mellett) nyerte egyik kiindulását.

Pitestiből a limes-út megtartva keleti irányát, Plojestinek vág, hol ismét egy fontos útelágazást keresztez. Innen t. i. a Temes- és Bodza-hágókra a cimpolungihoz hasonló utak nyomultak a Barczaságon Dacia felvidékeire.

A szóban forgó limes-út azonban Plojestitől jóformán a mai országot irányában s a Moldovába futó vasút mellett Misilen át Buzau Rimnicu Sarat, Adiud felé a Kárpátok DK-i sarkát megkerülve, mindaddig északra hajlik, végre eléri azt a még alig tanulmányozott világot, mely töredékes állomássorozatából láthatólag Phrya (= Tyra) kiindulásával, keletről-nyugatra, Porolissumig harántolta Daciát.¹

Ebből a rövid vázlatból kitetszőleg a Drobetæ—Bumbesti—Gradistea — Jonesti — Pitesti — Plojesti — Buzau Tatros-torkolati limes-út szakasztott párja a Taunus-alji Gürtelstrassenak. Az t. i. Castellum Mattiacorumból (Wiesbaden) kiindulva, Hedderheim, Friedbergen (a civitas Taunensiumon), Kesselstadton át ép úgy összefűzte a Taunus-alji² limes-castellumokat, a mint azt Tacitus³ is megörökíti. Hogy ez a limes-út a marcomann-háborúk veszélyei folyamán keletkezett volna, a mikor nagyon is komoly okok forogtak fenn arra nézve, hogy a két Mœsiát is féltsek a M. Claudius hadait 170-ben szétrobbantó jazyg-german népszövetségtől, arra nézve bajos véleményt kockáztatni. Akármennyire csábító is ez a feltevés, nem igen merjük hangoztatni. Dacia sajátos configurációja kezdettől fogva éles osztóvonallá

¹ Ravennatis Anonymi Cosmographia et Guidonis Geographica. M. Pender et G. Parthey, Berolini 1860. p. 177. Thrya (= Tyra Dnjestertorok Akkermann). - Tirepsun - Sturum — Congri — Porolissum (Mojgrad Zsákfalva) Certie (Magyar-Egregy) állomása maradtak ránk.

² Alfr. v. Domaszewski: *Die Beneficinoposten und die römischen Strassenetze*. Westd. Zeitschr. für Geschichte und Kunst. Trier. XXI. 1902. Heft II. 199. l.

³ Tacitus: *Annales* I. 56. Posite castello super vestigia paterni præsidii in monte Tauno.

minősíté a déli Kárpátok hatalmas láncolatát, s a 100—150 kilométer szélességre terjeszkedő erdősáv napjainkban is annyira meghiusítja az emberi telepedést, hogy csakis a völgynyilatok keskeny résein érintkezhetik egymással a téli idő folyamán a kétoldali lakosság s a hegygerinczek novembertől márcziusig járhatatlanok.

A rómaiak telepei a tágasabb Maros és mellékvölgyeit népesíték be s már a két Küküllő és az Olt mentén sem találkozunk sűrűbb és tömöttebb római elemmel. A déli Kárpátok alja akkor is nomadizáló pásztoréletet táplálván, ezek fékentartását, valamint az Al-Duna és a délkeleti felföld összeköttetését a jelzett táborhelyek biztosíthatták.

Ebből a szempontból mérlegelve a körülményeket e vázlatosan érintett havasalji limes-utat mindjárt Dacia elfoglalása után is kiépíthették. Rendes időkben azonban beérhették a minimális békeállománnyal s csakis a marcomann-háboruk viharai közepette válhatott sürgőssé az őrség szaporítása. Erre pedig a megsokasodott ellenségtől éjjel-nappal zaklatott tartományi helyőrségből hogyan telhetett volna? Így szorult reá Dacia szomszédainak fegyveres segítségére. S hogy ez mennyre így volt, arra nézve ugyancsak tanulságos példát mutathatunk be mindjárt abban a havasi castellumban, mely Plojestitől északra, Drajinánál egész sorozatát őrzi az időnként odarendelt csapatoknak. Lássuk azért ennek mibenlétét!

IV. A drajinai havasi castellum katonabélyegeinek hadászati jelentősége.

Plojestiből, mint említők is, egyik útvonal a Teleajna patak folyásával szemben egyenesen E-ra tart, míglen Drajina alsó végén, Drajina de josnál a hasonnevű pataka csatlakozván hozzá, most már két útirány tárul az érkező elé. Fennebb Drajina de susnál harmadikul a *Zlon* is csatlakozván, ez a Teleajnával egyenlő hadászati szerepet tölthetett be Dacia védrendszerében, mert két, a legujabb időkig használt hágóban nyeri folytatását. A Teleajnat követve ugyanis a Monastir Susun és Ceia nevű házesoport után a Tatrang vizválasztójára kapaszkodva,

onnan az Ósáncz-szorosra ereszkedünk, mely Hosszufalunál a Barczaságra nyílik.

A Zlon mellől a Király-csúcsra (Verfu lui Crai) kapaszkodó út az 1440 m. Tatárhavason át a Bodza-vízhez érkezik. Ez a mult század vége felé elhanyaglott *Bodzahágó*, mely az ó-korban a legforgalmasabb határhágónk egyike lehetett.

De a harmadik s ÉK-re vezető völgy is a Bodza mellé vezet, minthogy ennek szeszélyes folyása a Bodza-fordulóig É-ra haladván, onnan DK-re kanyarodva áttöri a DK-i Kárpátok-falát s úgy jut Buzau városánál a romániai alföldre. A Bodza vízének határunkra eső A betűjéből a második szár alkotja a mai napság használtabb második vagy egy mellekvizéről Krasznának nevezett Bodza-szorost s ennek a mi határainkon kívül sűrűn lakott s elég téres völgynek alsó felével szintén kapcsolatot kerestek Drajinából, melytől a Bisca oldal-völgyet csak egy alacsony hágó választja el.

Ez a hármas völgy s abból keletkező ugyanannyi útsomó tévé szükségessé azt a terjedelmes castellumot, mely miként Cimpolung Jidovaja s a többi még kellően át nem vizsgált castellum a Bumbestitől az Ojtoz-szorosig bemutatott limes úton ilyen zivatáros időkben nagyobb csapatokat fogadhatott be, míg békés viszonyok közt egyszerűen a határforgalom ellenőrzésére szorítkozott. Íme Drajina din susnál is egész sorozat bélyeggel lepte meg a tudós világot. Minthogy ezek a bélyegek Julius Berenicianus örvonalának kiterjedésére is fényt derítenek s a marcomann háború folyamán szükségessé vált intézkedések egymásutánjára is s az eddigi feltevéseket vizsgálódásaink nem igazolják, ezekre is ki kell mai tanulmányunkkal terjeszkednünk.

A drajinai táborhelyen nyilvánosságra került bélyegekből,¹ négy legiobélyeget és egy cohors-jegyvet,² sikerült kiolvasni, úgy a mint következnek:

1. LEG · I · ITAL = leg(io) I Ital(ica)

¹ Tocilescu, Arch. epigr. Mitth. XIV. (1891.) 15. l. Innen CIL III supplementum 12,530 a—e.

² Domaszewski, Die Grenzen von Mœsia superior Archæol. epigr. Mitth. XIII. 137. l. 47. jegyzetében a bucuresti múzeumból vett másola-

öt különböző töredékben és pedig :

- α) LEG · IT ; β) LEG · I · ITAL ;
 γ) G · I · ITAL ; δ) I · ITAL ;
 ϵ) ITA¹/.

2. LEG · V · MAC = leg(io) V Mac(edonica)

három ép példány s két töredék :

- α) LEG · \bar{V} · M ; β) LEG · \bar{V} · M

3. LEG · XI · CL = leg(io) XI Cl(audia)

három ép példányban.

4. LEG · XI · CL · P · F = leg(io) XI Cl(audia p(ia) f(idelis).

két ép példány.¹

Az egyetlen cohors bélyeg pedig így néz ki :

COH CoM = coh(ors) Com(magenorum)

két ép példány.

Habár első tekintetre úgy tűnik fel, mintha a három legióból megállapítható vexillatiók a cohors com(magenorum)mal egyszerre táborozhattak volna itt, s az eddigi vélekedések is ide irányulnak, már a Herculesfürdőből bemutatott többrendbeli bélyegnyomat példája is lezáfolja eleve ezt a feltevést. Épen azért lássuk egyenkint ezek idejuthatásának körülményeit s kezdjük vizsgálódásunkat mindjárt a cohors bélyegével.

1. *A cohors Commagenorum.*

A cohors nagy valószínűséggel azonos a Flaviusok által alapított *cohors I Flavia Commagenorum*mal. Tacitusból² láthatólag Titus judæai hadseregében Antiochiából toborzott segédcsapatok is harcolának. Ezen *auxilia* regis Antiochik egyikét a Vespasianus által 71-ben bekebelezett *Commagene* amaz

taira utalva Valleni de Munteról származtatva. Majd Rheinisches Museum XLVIII. 240.

¹ Brandis Dacia cikkében Alsó-Moesiát ez alapon határolja s utal ezen bélyegekre Pauly-Wissowa R. E. VIII. Halbband 1970. hasáb.

² Tacitus : Historia V. 1.

ujjenczei alkothaták, a kiből a *cohors Commagenorum* kikerekedett.

A *cohors commagenorum* nagy hihetőséggel az akkoriban szintén keleten küzdött legio V Mac(edonica) segédsapatai közé osztva vonulhatott azzal Alsó-Moesiába, a mikor t. i. a Bettirben¹ elékerült felirat tanúsága szerint a zsidó lázadás elfojtására a legio V Macedonicából és leg. XI Claudiából mozgósított vexillatiókat eredeti helyőrségeikbe ismét visszavezényelték.

A *cohors Dacia* meghódítása után több más rokonjellegű *cohors*sal együtt odakerülhetett. Így a Maros-Keresztúrról 157-ből ismeretes elbocsátó diplomán² *cohors I Flavia Commagenorum tartozik Felső-Dacia exercitusához.*

A *cohors I Flavia Commagenorum* 105-ben a XXXIII-ik katonai elbocsátó diploma szerint Moesia inferiorban szolgált; de a Maroskeresztúrról elékerült diploma³ tanúsága szerint 157-ben Felső-Daciában kellett állnia. Minthogy pedig a délkeleti Kárpátok eme sarka a vízváltáson kívül Alsó-Daciához számít, bélyegünk azt az időszakot képviseli, a mikor a Veres-torony alatt Slaveninél⁴ felmerült COH · I · FL · COM (*magenorum*) és a Reckánál mutatkozó

COHI^FCOW (=coh(ors) I F(lavia) Com(maganorum))⁵

bélyegnyomatokból kitetszőleg a *cohors* Alsó-Dacia exercitusába vala beosztva.

¹ CIL III 14. 155. Bettirből: SVM////|M·RTI/////V////| ET VICTOR //|CENTVR // VEXIL////|LEG·V MAC ET XI CL |
/////|/////|

² CIL III Supplem. Dipl. XXII. A diplomán, mint *Cichorius* Die Auxiliarecohorten Sonder-Abdruck 22. l. megjegyzi, már a *cohorsok* számszerű felsorolása következtében is *I. Flav.* és nem mint Ritterling vitatja: *II. Flav.* állott.

³ CIL III. Diploma LXVI. I Flav. és nem II Flav. mint Ritterling véli.

⁴ CIL III 14216²⁶ Tocilescu, Arch. epigr. Mitth. XIV. p. 83.

⁵ Hirschfeld Otto: Epigraphische Nachlese zum Corpus I. Latin III. Sitzungsber. der Akademie Wien. 1874. 413. Ephemeris epigraphica II. 470. Pinnel Recka mellett. Ezt is COH II COM alakban iktatta be Domaszewski a CIL III suppl. 8074. 14c alá, holott a Slaveninél utóbb ismeretessé vált COH · I · FL COM bélyegeivel azonosaknak vehetők.

Ily módon tehát mindjárt kettős jellegű bizonyítékhoz jutunk. Először bebizonyult, hogy a marcomann háborúk előtti időkben, valószínűleg mindjárt Trajantól kezdve a Coh. I Flavia Commagenorum képezé Drajinan a helyőrséget. Még ennél is fontosabb másodszer az, hogy ez a cohors, mely Slaveniben Alsó-Dacia helyőrségébe számított, Drajinan sem tartozhatott többé Alsó-Mæsiához.

Ennek a fontos körülménynek a constatalásával az is bizonyossá válik, hogy az alsó-mæsiái legiók akkor küldheték a bodzai szoros alá képviselőiket, a mikor Hirschfeld Ottó¹ *cohors I Flavia Commagenorum*ra olvassa az Olt torkolati Reckanál (Romula) felmerült

COH I F COW

téglabélyeget. Ezt azonban újabban Domaszewski a szomszéd Piatránál elekerült COH II COM = coh(ors) II commagenorumnak² hajlandó tulajdonítani. Ez a cohors a Maros nyugati védvárában Miciában (Marosnémeti+Veczel)³ tartotta az őrséget, hol Hadrianussal⁴ 119—138-ból, Marcus Aureliussal 164-ből,⁵ 193 Septimus Severus⁶ alatt, mikor fürdejét javítja és az

¹ Hirschfeld O.: Epigraph. Nachlese. Sitzungsber. der Akademie Wien. 1874 413. Ephemeris epigraphica II. 470.

² Domaszewski, CIL III Suppl. 8074₄ c. Tocilesen, Arch. epigr. Mitth. XI, 20. n. 3.

³ Téglás Gábor: Arch. epigr. Mitth. IX. p. 244 n. 10. Erd. Múz. V. 1888. 249. a dévai múzeumból szerzett példányunkról. Torma K. is Arch. epigr. Mitth. III. p. 117 n. 2. Innen CIL III 8074₄ a—b.

⁴ CIL III 1371. Marosnémetiben néhai gróf Kuun Géza lapidariumában Seivert: Inscriptiones monumentorum Romanorum in Dacia Mediterranea Viennæ 1773 n. 11. Fodor András Gyűjteménye némely Marosnémeti és veczeli határon kiásott római sír- és emlékköveknek, melyek jelenleg a marosnémeti kertben felállítvák. Kolozsvár, 1844. tab. 6. Neugebauer, Dacien 58. Acker-Müller. n. 248.

⁵ CIL III 1372. találták 1857-ben s Torma Károly Zsoszan Györgynél. Erd. Múzeum Évk. II. 132. Várady Ádám másolatából. Ackner-Müller: Die römischen Inschriften Daciens n. 250.

⁶ CIL III 1374. Ezt is 1857-ben ásták ki a *Csatetyeből*. A Coh. II Fl. Commag. 193-ban Scribon. Casto præfectusa felügyeletével elavult fürdőjét kijavíttatá. A becses emlék alkalmasint a Marosba sülyedt, mikor Déván 1862-ben sós hajóra akarták Kolozsvár számára rakni.

idősb Philippussal 245-ből¹ documentálhatjuk, a mikor hódolatát mutatá be a cohors ex quæstura. Ilymódon mondhatni kezdettől fogva Micia őrségét alkotá a cohors, melynek egész sor emlékét² bírjuk még onnan.

Többrendbeli cohors commagenorum tartozott Dacia őrségéhez, mert az Olt hévizi térdhajlatában keleten egy *cohors III Commagenorum*³ tartotta az őrséget, melynek egy veteránusa⁴ Miciából emlékezetes.

Dacia fegyvereseit az északi határszéleken megállandósult ellenségeskedések annyira igénybe vették, hogy a veszedelmen különben is kivülesőnek képzelt délkeleti Kárpátokból is kénytelenek valának a helyőrséget elvonni. Alsó-Moesia kormánya azonban a maga érdekeire előnyösebbnek találta, úgy látszik, a veszedelemnek a könnyebben elzárható Bodza-szorosban útját szegni, az onnan délre következő romániai rónaságon a netán odáig jutó ellenséges csapatok feltartóztatása felettébb nehéz feladatot képezvén. Ilyen módon önkényt megbizonyosodhatunk annak az előrebocsátott vélekedésünknek helyességéről is, hogy a Drajinában jelentkező bélyegcsoport különböző időbeli helyőrségek hagyatékát képezi s nem tekinthető együttes csapatösszpontosítás documentumának. Ebben az értelemben a legio V. Mac. követhette Drajinában a cohors Commagenorumot. Lássuk azért idevonatkozó bizonyítékainkat!

2. *A legio V Macedonica.*

A legio V Macedonica helyőrségi változásairól szólva fennebb már előrebocsátottuk, hogy Trajanus hadi reformjával

¹ CIL III 1379. szintén a gróf Kuun Géza lapidariumában. Acker-Müller n. 255.

² CIL III 1343, 1347, 1355, 1373, 1374, 7848, 7855.

³ CIL III 7721 (=955). Hidegkúton Hévíz szomszédságában a gör. kel. temetőben sírköül alkalmazták. Töredékes és erősen kopva találtuk 1907-ben: OA / / / | HONORATVS | PRAEF COH | III C[omm (agenorum)] D. d.

⁴ CIL III 6267.

költözött az Olt torkolat Oescusából¹ a Dobrudgea védelmére épült Træsmisbe (Jilica). Így Træsmisből is küldhette a legio vexillatióit a parthusok² ellen s azok leverése után a zsidók lázadásának elnyomásában³ is részes vala. Antonius Pius alatt a Mauretaniában lázongó mórok ellen a két Germania, Pannonia és a két Mœsia legióiból combinált vexillatiók⁴ közt a leg. V. Mac. ismét részes vala. Hogy Marcus Aurelius idejében a parthusok újabb lázongása miatt viselt expeditióhoz a legio V. Mac.⁵ szintén igénybe vették, erről fennebb már szoltunk. Kér-

¹ Alfr. von Domaszewski, Die Entwicklung der Provinz Mœsia. Neue heidelb. Jahrb. I. 1891. 197 l. valamint Die Beneficiarposten West d. Zeitschr. XXI. 1902. Heft II. 189. l. 212. jegyzetében, valamint Filow, Die Legionen der Provinz Mœsia (Klio VI.) 60. l. 2. jegyzetében összefoglalák a legio œscusi documentumait.

² A leg. XV. Apoll. és leg. V. Maced. Nero rendeletéből vonult volt a parthusok ellen (Tacitus Annales XV. 6. és 26.) Jeruzsálem megvívásánál meg a leg. XII Fulminata is csatlakozván, négy teljes legio zárta körül a várost a leg. III Cyren(aeca) és leg. XXII Decotur(ia) vexillatióival (Josephus bellum Judæarum V, 1, 6. Tacitus Historia V, 1.) A leg. V Mac. egyik centurióját *dona militariá*val tüntettek ki. CIL VI 3580. Dessau 2641 és XI. 390 (391 is). Arimiumból (Rimini) . . . mil(es) leg. V Macedon-centurio leg. eiusdem. centurio leg. eiusdem II, centurio leg. VI Victricis, centurio leg. XV Apollinar(is), primipilarius), leg. XII[I] Geminae), dones donatus ab imp(eratore) Væspasiano Aug(usto) bello Judæico. = . . . a leg. V. Maced. katonája, századosa ugyanannak, majd a leg. VI Victr., a leg. XV Apollinorisnak primipillarius a XIII-ik ikerlegióban s Vespasianus császár hadi érdmével kitüntetve a judæai harc-téren. Pályafutásából a leg. V Mac. és leg. XV. Apollinaris vettek részt a judæai háborúban. Tehát e kettő valamelyikénél érte a kitüntetés. Primipilus az első centuria első centuriója, ki a hadi tanácsban is résztvett s a centuriók közt legnagyobb tekintélyben állott.

³ Bettirből CIL III 14.155 a leg. V Mac. et XI Cl. vexillatióinak centuriója. Bemutattam Hadt. Közlemények 1911. 2. füzetében. Különlenyomat 39. l. 1. jegyzet.

⁴ Vita Pii⁵. Pausanias VIII 43, 3. Részletesen foglalkozott ezzel a kérdéssel Jünemann: De legione Romanorum prima adiutrice. Dissertatio. Leipziger Studien. XVI 1894. 88—86, 135—138. l.

⁵ CIL III 6189. Valerius Vabus a leg. V Mac. katonája elesvén az expeditio Parthicában, szülei sírkövel örökölték meg Træsmisben emlékét. A sírkő most a párisi N. könyvtárban van. Trajan idejére nem helyezhető a sírkő szövegformája miatt s Septimius Severusra sem gondolhatunk,

déses azonban: vajjon a legio egész állománya mozgósítva vala-e akkor? avagy ismét csak vexillatióval vonult oda?

Minthogy azonban a második század folyamán általános szabály szerint egyes tartományok összes legióiból kiválogatott vexillatiókkal hadakoztak, egészen természetes, hogy a legio V Macedonica sem vonult 164-ben teljes állományával Parthiába. A háboru szerencsés befejeztével 166 tavaszán már ismét Trœsmisbe térhetett a mozgósított legioállomány is, úgy hogy teljes létszámban találhatták a 167-ben Dacia aranyvidékein bekövetkezett dulások rémhírei. És felfogásunk szerint épen Alburnus maior megrohanása szolgálhatott a legio V Mac. bélyegeivel Drajinában beigazolóódó őrszolgálatra indokul. A coh. I. Fl. Commagenorum akkoriban bizonyára vagy Dacia belsejébe, vagy, a mi még valószínűbb, a veszedelem fészkéhez közelebb eső és Alsó-Mœsia fővárosának Novœnak is kapujául szolgáló Verestorony-szorosba vezényeltetvén, a legio V Mac. vexillatiói vonulhattak pótlására. Csakhogy Dacia északi határain az ellenségeskedések mind nyomasztóbbá válván, 168-ra elkövetkezett a legio V. Macedonicának bevezetésünkben érintett áthelyeztetése. Ezzel a Duna deltavidékének őrszolgálatára is más fordulatot vevén, a legio XI Claudia segélynyújtására került a sor.

3. *A legio XI Claudia Drajinában.*

A legio V Macedonica távozásával a Durostorumban (Sistria) állomásozó leg. XI Claudia lépett annak szolgálati örökébe. Ezzel együtt vehette át az öröködést Drajinában is, miután már helyzetileg színtén Durostorumot fenyegethette legközelebb-ről az innen keletkezhető ellenséges mozgalom mindenike. Előbbi tanulmányunkban,¹ kimutattuk a legio XI Claudiának a légio I adiutrix társaságában Kr. u. 100-ra beigazolható badenbadeni (Aquæ Aureliæ vagy Colona Aurelia Aquensis) állomáso-

mert akkor már rég Daciához számítván a legio, Trœsmisben nem örökítheték vala meg emlékét. Ép úgy említi az expeditio Orientalist, T. Valeriusnak többször idézett oltára is. CIL III 7505 (Dessau 2311.).

¹ Téglás Gábor: A két Mœsia legioi Alsó-Pann. hadt. Hadtört. Közl. 1911. évf. Kül. leny. 35. l.

zását. A Decabal ellen foganatosított mozgósítás következtében a legio XI Cl. *Carnuntum* (Deutsch-Altenburg), *Scarabantia* (Sopron), *Brigetio* (Ó-Szöny) és *Aquincum* (Ó-Buda) helyőrségeinek pótlására oszlott szét. Alsó-Moesiába, habár felirati első igazolását 131—135-ből¹ bírjuk, minden valószínűség szerint a Dacia bekebelezésével s Pannonia kettéosztásával kapcsolatos csapatváltozások rendén helyezkedett el, a mikor t. i. a legio I adiutrix Daciából kivonulva Brigetioba s a legio V Mac. Oes-cusból Trœsmisbe került.

Úgy látszik, a legio XI Claudia több rendbeli vexillatiót állított ki erre a kényes pontra, mert két, lényegesen különböző bélyegnyomattal örökölte meg ottvaló szolgálatát. Azonban a 168. évtől csak 170-ig számíthatjuk ezt a szolgálatát. A daciai csapaterősítések mind nem riaszthaták vissza a folyvást vakmerőbben támadó népszövetséget. A jazygok színváltozásának nyilvánosságra jutása idején M. Claudius Fronto consularis parancsnokságát Felső-Moesia exercitusára² is kiterjeszték, úgy hogy a két Pannoniából támadó haderővel közvetlen contactusban a római csatasor egy óriás V betű alakját öltötte fel. S a nagy körültekintéssel végrehajtott intézkedésekben is csalódnia kelle Rómának. Annyira félreismerték az ellenséges népelemek számarányait, összeköttetéseit és taktikáját, hogy korának legünnepeltebb hadvezére, M. Claudius Fronto is életével lakolt számítási tévedéseiért.

Az a megdönthetetlennek képzelt hadi ék, melyet Dacia hadserege akkoriban alkotott, hirtelen élet veszíté. Ime a határszéli népek összetartásának szilárdsága az ellenállhatatlannak hitt római csatasort úgy összeroppantotta, hogy a római hadvezénylet Julius Berenicianus hadtestének gyors beékelésével vala kénytelen a daciai két legio harc képességét s a már-már veszélyben forgott aldunai kapcsolatot helyreállítani.

A legio XI Claudiának ekkor saját tűzhelyére kelle minden

¹ CIL III 14155² ad n. 43.586. Garnier-Durand, Revue Biblique 1894. 614. l. Bemutattuk hivatolt értekezés 39. l. 1. jegyz.

² CIL III 1457: consularis leg. Aug. pr(o)pr(ætore) Mœsiæ superioris. Dessau 1098. Lásd CIL VI 1377. Dessau 1097.

erejét összpontosítania s a mint Julius Berenicianus két legiója bevégezhetette felvonulását, azzal a

LEG XI CL és LEG · XI · CL · P · F

jelzetű két vexillatiója is sietett bizonyára vissza az Al-Dunához, a hol ugyancsak hosszú örvonal várakozott reája.

Ezzel tehát eljutottunk a legio I Italica bélyegeivel képviselt őrszolgálat értelmezhetéséhez.

4. *A legio I Italica.*

A legio I Italica *Nero* alapítása, első állományát Kr. u. 65—68 közt az ő rendeletére toborzották Italia ifjúságából. Vérkeresztségét a messzi Keleten (a Caspi-tenger kapujánál) megnyervén, 69-ben már Lugdunumban (Lyon) feküdt. A mikor u. is a germániai legiók által császárukká proclamált Vitellius¹ két vezére: Cæcina és Valens Italiába a Galba párt ellen vonulának, útközben a legio I Italicát is pártjukra nyerték. A praetorianusok azonban Galba megöletésével (69 január 15.)² *Otho* kiálták császárrá, kinek a birodalom keleti és déli hadaival az illyricumi tartományok is letették az esküt.³ *Otho* hívei eleinte Gallia ellen szárazon és vízen egyaránt szerencsével harcolának, *Vitellius* egyik vezére: Cæcina Placentia ostromától visszaszorítatva, Cremonánál⁴ vereséget is szenvedett. A mint azonban a két vezér egyesülhetett, *Bredvium*nál⁵ 69 apriljében *Vitellius* zászlaját diadalra juttaták. Az itt fogságba került, de szabadon bocsátott *Otho* ügyének reménytelenségét csakhamar belátván, pár nap mulva ápril 15-én öngyilkosságban keresett menekvést. *Vitellius* tehát a birodalom uraként egyelőre Rómába vonulhatott, habár nem épen kedvező jel vala uralmára, mindjárt az sem, hogy a moesiai három legióból, *Otho* támogatására útban volt, de a csatába el nem érkezett vexillatiók

¹ Tacitus: Historia I. 59—60.

² Tacitus: Historia I. 61.

³ Tacitus: Historia I. 76.

⁴ Tacitus: Hist. II. 17—26.

⁵ Mommsen Hermes V. 1871. 161—163.

vonakodtak zászlaja alá esküdni s Aquileia környékét ellenség módjára feldúlva¹ nyilvánvaló elégtelenséggel tértek vissza otthonukba.

A mint tehát 69 július 1-én a Vitelliusban bízni nem tudó keleti legiók Vespasianust ellencsászárul² kiáltották ki, a pannoniai hadsereg *Antonius Primus* helytartóval Pœtovioban azonnal csatlakozott hozzá s a keleti legiók jövetelére nem is várakozva,³ egyenesen Felső-Itáliába sietett, *M. Aponius Saturninust*, Mœsia helytartóját⁴ is gyors csatlakozásra szólítván.⁵ Így aztán 64 októberében Cremonánál⁶ ők döntheték meg Vitellius uralmát.

Most Vespasianus teljhatalmu megbizottja: *Licinius Mucianus* Vitellius legyőzött négy legióját, a többi kisebb csapatoktól eltekintve, sietett Itáliából eltávolítani. A legio XXI rapax régi otthonába: Vindonissába (Windisch Garten)⁷ került, mert csak így vonulhatott legelsőnek a Germániában lázadásra vetemedett Civilis ellen, s ha őt is Illyricumba⁸ szórják vala, a mint Tacitus általánosságban írja, ezt nem teheti. A legio XXII Primigeniára is csak kezdetben talál a feljegyzés, mert először Pannoniába került ugyan, de onnan csakhamar Germániába vezényelték vissza.

A leg. I Italica is ekkor vonult bizonyosan Mœsiába,⁹ sőt minden valószínűség szerint vele menetelt a legio V Alauda¹⁰

¹ Tacitus: Historia II. 85; Suetonius: Vita Vespasiani 6.

² Tacitus: Hist. II. 79.

³ Tacitus: Hist. III. 1—3.

⁴ Tacitus: Hist. I. 79., II. 85.

⁵ Tacitus III. 5.

⁶ A cremonai csatáról Mommsen Hermes V. 1871. 169—173. Lásd Benchel: De leg. Romanor. I. Italica Diss. 115. l.

⁷ Tacitus: Hist. IV. 70.

⁸ Tacitus: Historia III 35. Victæ legionis ne manent, adhuc civili bello ambigue agerent, per Illyricum dispersæ.

⁹ Benchel: De legione Romanor. I Italica 38. lapjától s 69. l.

¹⁰ A leg. V Alaudáról korábban azt hitték, hogy Vespasianus ezt is felszlatta, mint a leg. I Ger., IV Maced., XV Primig. és XVI Galliát. Ezt azonban Tromsdorff *Quæstiones duæ ad historiam legionum Romanorum spectantes* (Dissertatio Lipsiæ 1896.) 70. l. megczáfolván, a leg. V

is, mert Pannoniában a polgárháborúk kitörése előtti két legio helyőrséget nem volt okuk nagyobbítani, s még a legio XXII-t is Germániába helyezék onnan, jöllehet eleinte ide vezényelték vala.

Alig történt meg két legio elhelyezkedése, a mikor 69/70. telének jégállását a szarmatha skythák, kik alatt a helyi viszonyok szerint a *roxolanok* értendők, megrohanták Mæsiát s *Fonteius Agrippát*,¹ ki Asia proconsuljából alig 69 decemberében kerülhetett oda helytartónak, levágták.² Vespasianus még mielőtt Rómába vonulhatott volna, teljhatalmú helyettese: *Licinius Mucianus* által hamarosan azzal az utasítással vala kénytelen *Rubrius Gallus*³ Syriából Mæsiába küldeni, hogy ott mielőbb rendet teremtsen. Együttal a leg. VII Claudiát is Mæsiába helyezvén, a 71 őszére keletről szintén visszaérkezett legióval ily módon már négy legio⁴ sorakozott az Al-Dunánál.

A legio I Italica minden hihetőség szerint *Novaeban*,⁵ a

Alaunda mindjárt a polgárháborúk befejeződésével Mæsiába került s ott ezt a legiót semmisíthették meg a dákok *Cornelius Fuscus* gárda praefectussal. V. ö. Filow, Die Legionen 33. és 37. lapjától.

¹ Tacitus: Historia III 45. Fonteius Agrippa et Asia Mæsiæ præpositus est additis copiis e Viteliano exercitu. = Fonteius Agrippa a Vitelius seregéből kivont csapatokkal Mæsia élére állítottatott.

² Josephus: Bellum Judaicum VII, 4, 3.

³ Josephus idézett helyen ugyan Vespasianusnak tulajdonítja ezt a rendelkezést. Csak hogy Vespasianus épen Josephus előző fejezetéből kitetszőleg, akkor még a távol Alexandriában vala s onnan alig értesülhetett hamarosan Fonteius Agrippa catastrophájáról. Minthogy halogatásra idő nem vala, csakis teljhatalmú helyettese rendelhette ki a szorongatott tartomány új helytartóját.

⁴ Domitianus aldunai háborúiról: Mommsen Hermes III (1869.) 115 Römische Geschichte V. 200. l. Schiller Geschichte der römischen Kaiserzeit I. Gotha 1885. 528. l. Gsell: *Essai sur le regne de l'empereur Domitian.* 202—231. Brandis Dacia és Decebal czikkei. Pauly—Wissowa, Real-Lexicon IV. 1966 és 2248. Filow, Die Legionen der Provinz Mæsia, Klio 1906. 49. Die Donaukriege Domitians 36. laptól.

⁵ CIL III 992 l. mint Alsó-Mæsia fővárosa Ritterling: De legione Romanorum X Gemina Dissertatio Lipsiæ 1885. 49. l. Benchel: De legione Romanorum I Italica Dissert. Lipsiæ 1903. 60—79. Itinerarum Antonini p. 221. Notitia dignitatum or. XL. 30. Ptolemæus III 10, 5. ugyan Durostorumra jelzi a legiót, de ez másolási tévedés.

mai Sistrov szomszédságában helyezkedett már akkor el s ez képezé mindvégig főhadiszállását. Helyzeténél fogva átszenvedte Domitianus kétrendbeli dáki háborúját.¹ Mint már említők, 85/86-ban a dákok Mœsiába törve Oppius Sabinus is életét veszté a hadakozásban. Erre a váratlan rémhírre Domitianus is Mœsiában termett s Mœsia egyik városából² személyesen intézte a megtorló hadjáratot. A mint tudjuk, *Cornelius Fuscus* a gárdaparancsnok eleinte sikeresen vezette a büntető-expeditiót, de a dákok hegyeikbe csalván, ott bekerítették s ő is a csatatéren maradt.³ A legio I Italica ezeknek a balsikerű hadjáratoknak mind részese vala. Ép úgy részt vett Trajannak a dákok⁴ és parthusok ellen vezetett hadjárataiban. Az utóbbinál ugyan csak a leg. V Mac. és XI Claudia vexillatióit tünteti fel a judæai Béttir⁵ emlékköve. Filow azért valószínűnek tartja,⁶ hogy a legio I Italica egészen mozgósítva vala s e körül csoportosultak a más két legio vexillatiói. Sőt Filow egyenesen a helyőrség illetén meggyengítésének tulajdonítja a Trajan uralkodása végén elkövetkezett roxolan-betörést Antonius Pius mauretániai háborújából sem bírjuk közvetlen igazolását a legio I Ital. közreműködésének s a Constantine városában⁷ őrzött LEG Z IIA, habár leg. I Ital. magyarázzák, nem hiteles.

¹ Suetonius: Vita Domitiani 6. Eutropius VII. 23, 4. Jordanes: De Getharum origine et rebus gestis XIII. 76.

² Dio Cassius LXVII 6, 3.

³ Suetonius, Vita Dirustiani 6. Eutropius VII. 23, 4. Jordanes XIII, 78. Gsell: Essai 214.

⁴ CIL XI. 3100. Faleriumból C. Numinus Hor. V[erus] mint trib(unus) leg(ionis) I Itali[car] Traianustól hadi kitüntetésben részesült. (Donis militari[b]us donatis ab] imp. Traiano Aug.). Nem bizonyos azonban, ha a dáki háborúban tüntette-e ennyire ki magát? A CIL VI 3584 (Dessau 2656.) kitüntetése biztosan erre vonatkozik.

⁵ CIL III 14. 155.

⁶ Filow, Die Legionen 71. lap.

⁷ Így szoktak az egyes provinciákból kivezényelt nagyobb számú csapatokat valamelyik legio köré tömöríteni. Példákat olvashatunk Josephus: bellum Judaicum II. 18, 9. Tacitus Historia I. 61; II. 83, 89, 10 s ezekhez Ritterling Rheinisch. Museum LIX. (1904.) 195.

CIL VIII 10474, 13.

A Saint German múzeumban ¹ látható leg. I. Ital. jelű bélyeg lelőhelye bizonytalan. A dunai és rajnamelléki legiók azonban ebben a hadjáratban erősen képviselve valának. Így Alsó-Moesiából a leg. XI Claudia (CIL VIII 9761 + 2046), Felső-Moesiából a leg. IV Flavia (CIL VIII 9762 + 2046), Alsó-Pannoniából a leg. II adiutrix (CIL VIII 9653, 9668), Felső-Pannoniából a leg. I adiutrix (CIL VIII 9376, 21049), Alsó-Germaniából a leg. I Minerva (CIL VIII 9654, 9662) és Felső-Germaniából a leg. XXII Primig (CIL VIII 9655, 9656, 9659, 21508), sőt újabb leletek tanúsága szerint a leg. X Gem(ini) (CIL VIII 21169), a leg. XIV Gem. (CIL VIII 21057), mindkettő Felső-Pannoniából és a leg. XXX Ulpia (CIL VIII 21053) is képviselve valának. A már említett szabálynál fogva, hogy a III. századig idegen területekre szükségessé vált mozgósítások alkalmával az igénybe vett provinciák legióit nem egészben, csak bizonyos számú vexillatióival képviseltették, a leg. I Italicának illetően részese-
dése a mauretaniai expedícióban szintén megtörténhetett.

A legio I Italica azonban a parthusok ellen viselt háborúban már nem igen vehetett részt, miután abban már a leg. V Mac. egész állománya mozgósítatván, *Novae*nak a tartományi főváros védelme s az eltávozott alsó-moesiai haderő pótlása amúgy is elég nehéz feladatot rótt vállaira.

Julius Berenicianus hadtestének szervezésekor azonban 170-ben a legio I Italica segédsapataival egyetemben (*cum omnibus copiis auxiliariorum*) a drajinai bélyeggel ideigazoló-dik amaz őrség, mely — a topographiai leírásból megállapíthatólag, — az ojtózi szorosig körülölelvén a délkeleti Kárpátok külső homlokzatát, ott szépen kezelt foghatott legio-társának: a legio III Flaviának, odavaló leleteink alapján fennebb már bemutatott kirendeltségével.

TÉGLÁS GÁBOR.

¹ CIL VIII p. 911.